

A nem véges mellékmondatokról: a magyar *-ván/-vén* képzős határozói igeneves szerkezetek elemzése finnugor és törökségi nyelvek adatainak tükrében

Ekaterina Georgieva
MTA Nyelvtudományi Intézet
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

1. Bevezetés

A jelen dolgozat a magyar *-ván/-vén* képzős határozói igenevekkel kifejezett mellékmondatok szerkezetét tárgyalja. A szakirodalom alapján az ilyen típusú igeneves mondatok megelőzhetik vagy követhetik a főmondatot, valamint be is ékelődhetnek a főmondatba. Az igeneves mondatok alanya lehet kitett vagy rejtett. Dolgozatomban amellet érvelek, hogy a mellékmondat-főmondat sorrend esetén az igeneves mellékmondatok más tulajdonságokkal rendelkeznek, mint a többi fent ismertetett sorrendi változatokban, ti. megengedik az önálló alany megjelenését, valamint – ha rejtett alanyuk van – mutathatnak logoforikus kontrollt.

Továbbá az olyan típusú kétértelmű szerkezeteket fogom vizsgálni, amelyeket az (1) példa illusztrál.

(1) Péter a küszöbben elbotolván megütötte a lábát.

Ezeknek a mondatoknak kétféle elemzése lehetséges, lásd (2a) illetve (2b) (a kétféle szerkezeti lehetőséget Sárík (1998) tárgyalja). Az (1)-es mondat azért kétértelmű, mert úgy is értelmezhető, hogy a mellékmondat megelőzi a főmondatot, amelynek az alanya rejtett (lásd (2a)-t), valamint úgy is, hogy a mellékmondat beékelődik a főmondatba, közvetlenül követve a főmondat alanyát. Ebben a szerkezetben tehát nem a főmondat alanya lesz rejtett, hanem a mellékmondaté (lásd (2b)-t).

- (2) a. [Péter a küszöbben elbotolván] Ø megütötte a lábát.
b. Péter [Ø a küszöbben elbotolván] megütötte a lábát.

Dolgozatomban a (2b) pontban bemutatott elemzési lehetőségre fogok bizonyítékokat bemutatni, amelyeket további török, udmurt, északi manyisi és északi hanti nyelvekből származó párhuzamos példákkal fogok alátámasztani.

2. A magyar *-ván/-vén* igenevek legfontosabb szintaktikai tulajdonságai

Az eddigi szakirodalom a következő tulajdonságokat említi a *-ván/-vén* igenevek esetében. Sárík (1998) amellet érvel, hogy a *-ván/-vén* képzős igeneves mellékmondatok teljes értékű tagmondatok, azaz CP-k. É. Kiss (2002: 222–223) szerint a VP a *-ván/-vén* képzős igeneves mellékmondatokban AspP, FP, NegP, DistP, TopP projekciókkal bővíthető, viszont AgrP-vel nem. Az AgrP hiányát az mutatja, hogy a *-ván/-vén* igenév kitett alanya nem lehet személyes névmás. Ha azonban az alany harmadik személyű, akkor az lehet kitett (szemben *-va/-ve* határozói igenevekkel, amelyeknek csak rejtett alanya lehet). Az (3a) példában a mellékmondat

alanya rejtett (és koreferens a főmondati alannyal), a (3b) példában a mellékmondat alanya kitett (és nem koreferens a főmondati alannyal). A továbbiakban a (3a) példákat azonos alanyú (*Same Subject*) mondatoknak, a (3b) típusúakat pedig eltérő alanyú (*Different Subject*) mondatoknak nevezem.

- (3) (Sárik 1998: 427, (8a,b))
- a. [A küszöbben elbotolván] Géza elmosolyodott. (azonos alanyú mondat)
  - b. [Géza a küszöbben elbotolván] Jóska elmosolyodott. (eltérő alanyú mondat)

A szakirodalomban különböző elemzések olvashatók arról, hogy a rejtett névmás milyen kategóriájú, ti. *pro* vagy PRO. Dolgozatomban azonban eltekintek e kérdés részletes vizsgálatától, mivel leginkább a mellékmondat és a főmondat alanyának a sorrendjével foglalkozom. Arra, hogy egy nem véges mellékmondatnak kitett, méghozzá nominatívuszi esetű alanya lehet, a (generatív) szakirodalomban különböző javaslatok olvashatók. Sárik (1998: 427) például a *-ván/-vén* igeneveket személyragos formának tekinti. É. Kiss (2002: 222) szerint azonban az *-n* morféma az igeidőt (*Tense*) fejezi ki. Érdemes emellett megemlíteni Komlósy (1992: 454) megjegyzését is, miszerint a: „[[j]exikális alany használata ugyan csak a *lévén* igenévvel alkotott szerkezetekben mondható általánosan elfogadottnak [...]”. Ez összefügghet azzal, hogy a mai magyar nyelvben a *-ván/-vén* igenevek használata összességében visszaszorulóban van, ami a kitett alany kifejezését is befolyásolhatja.

Sárik (1998) azt a kérdést próbálja megválaszolni, hogy a *-ván/-vén* mondatok mellé- vagy alárendelők-e. Megállapításait a következő mondatok alapján vonja le:

- (4) (Sárik 1998: 427, (12a-h))
- a. [[(Ő_i) a küszöbben elbotolván] Géza_i elmosolyodott.]
  - b. [[Géza_i a küszöbben elbotolván] (ő_i) elmosolyodott.]
  - c. [[Elbotolván a szerencsétlen_i a küszöbben] Géza_i elmosolyodott.]
  - d. [[Géza_i a küszöbben elbotolván] a szerencsétlen_i elmosolyodott.]
  - e. *[(Ő_i) elmosolyodott [Géza_i a küszöbben elbotolván.]]
  - f. [Géza_i elmosolyodott [(ő_i) a küszöbben elbotolván.]]
  - g. *[A szerencsétlen_i elmosolyodott [Géza_i a küszöbben elbotolván.]]
  - h. [Géza_i elmosolyodott [a szerencsétlen_i a küszöbben elbotolván.]]

Ezen mondatok kapcsán Sárik (1998: 427, 4. lábjegyzet) megjegyzi, hogy: „[a] személyes névmás zárójelben való feltüntetését az indokolja, hogy a magyar nyelv csak akkor használja a személyes névmásokat, ha megjelenésüknek például a mondat topik-fókusz szerkezete szempontjából jelentősége van. Ha ez a feltétel nem érvényesül, a névmások kötelezően törölődnek, jelenlétük esetenként egyenesen agrammatikusságot eredményez.” Azonban azt nem tisztázza, hogy melyik esetben vezet a névmások kitétele agrammatikus szerkezethez és melyikben nem. Sárik (1998) személyragozott alakoknak tartja a *-ván/-vén* igeneveket, ezért véleménye szerint *pro* szerepel (a véges mondatokhoz hasonlóan), amelyet zárójelben tüntet fel.¹

¹ A saját adataimat bemutató rész kapcsán az egyik névtelen bírálóm felhívta a figyelmemet arra, hogy ez a jelölésmód kétértelműséghez vezet, hiszen úgy is értelmezhető, hogy a névmás megjelenése opcionális. Ezért a következő fejezetről a kétértelműség elkerülése érdekében a „Ø” jelölést használom. Ezzel a jelöléssel – Sárik (1998) megállapításaival egyetértve – a kiejtett névmásokat jelölöm. Azonban Sárik (1998) nem tisztázza, hogy melyik példamondatnál milyen következményekkel jár a névmások kitétele (például agrammatikusságra, eltérő referenciára vezet-e), l. a fent idézett megjegyzéseit. Ezzel szemben jelen tanulmányomban a rejtett alanyt tartalmazó mondatok esetében a megadott koreferenciaviszonyok csak arra az esetre vonatkoznak, amikor az alany rejtve marad. Emellett (helyenként) külön tárgyalom azokat az eseteket, amikor a névmás kitett, és megállapításokat teszek arra vonatkozóan, hogy a névmás kitétele milyen következményekkel jár a mondat értelmezése/grammatikussága szempontjából.

Sárik (1998) szerint a *-ván/-vén* képzős igeveves mellékmondatok esetén sem mellérendeléssel, sem pedig kategoriális alárendeléssel nincs dolgunk, hanem véleménye szerint ezek a szerkezetek független alárendelések. A Kenesei (1992: 545–547) által a független és a kategoriális alárendelés megkülönböztetésére javasolt kritériumok alapján a (4g–h) mondatokat két csoportba osztja, amelyeket az 1. és 2. táblázatban mutatok be. A táblázatok első oszlopa nemcsak azt jelzi, hogy a (4)-esben bemutatott példák grammatikusak-e, így például a (4e) és (4g) mondatok helytelenek, de azt is, hogy a mondatok minden beszélő számára elfogadhatók-e vagy csak a beszélők egy része tartja-e azokat jólformáitnak (ezt jelzi a %, és megjegyzendő, hogy ez az információ hiányzik a példák bemutatásánál, vö.: (4)). A harmadik és a negyedik oszlop azt jelzi, hogy milyen típusú a két alany (a névmást tartalmazó mondatoknál a névmás: +névmás vagy referenciális NP: –névmás, illetve a jelzői kifejezést tartalmazó mondatoknál a jelzői kifejezés: +jelzői vagy referenciális NP: –jelzői).

		DP1	DP2	Példa	
%	a)	+névmás	–névmás	(12e) [<i>sic</i> 12a]	= (4a)
	b)	–névmás	+névmás	(12b)	= (4b)
%	c)	+jelzői	–jelzői	(12c)	= (4c)
	d)	–jelzői	+jelzői	(12d)	= (4d)

1. táblázat

Független alárendelés, mellékmondat–főmondat sorrend (Sárik 1998: 429–430, 3. táblázat)

		DP1	DP2	Példa	
*	a)	+névmás	–névmás	(12e)	= (4e)
	b)	–névmás	+névmás	(12f)	= (4f)
*	c)	+jelzői	–jelzői	(12g)	= (4g)
%	d)	–jelzői	+jelzői	(12h)	= (4h)

2. táblázat

Független alárendelés, főmondat–mellékmondat sorrend (Sárik 1998: 429–430, 4. táblázat)

Az alárendelés-hipotézist az is alátámasztja, hogy a mellékmondat beékelődhet a főmondat összetevői közé (Sárik 1998: 430), vö. (5)-ös példa.

- (5) (Sárik 1998: 430, (18))²
[Géza [(*ő*) a küszöbben elbotolván] elmosolyodott.]

Sárik (1998: 430) megjegyzi, hogy az (5)-ös példa azonosnak látszik a (4b)-vel, azonban a kettő közötti különbség a hanglejtésben mutatkozik meg. A különbséget legegyszerűbben úgy lehet összefoglalni, hogy az (5)-ös mondatban szünet választja el az alanyt (*Géza*) az igeveves mellékmondattól.³

² Az eredeti tanulmányban az alanyok közötti koreferencia/eltérő referencia nincs feltüntetve ebben a példamondatban (Sárik 1998: 430, (18)).

³ Sárik (1998: 430) a következőképpen fogalmazza meg: „[(4b)]-nek olyan dallam- és hangsúlyszerkezte van, ahol a főhangsúlyos szótágok eső jellegű karakterdallamokat indítanak, a lesodródásnak a második tagmondat első eleme előtt képződő gát vet véget, majd itt is elindul egy eső karakter. Ezzel szemben [(5)] prozodiája másként épül fel. A főmondat első elemén egy emelkedő karakter kezdődik, a beékelődő mellékmondat egy gát után ereszkedő (vagy félig eső) dallammal indulva hangzik, majd ismét egy gát után a főmondat utolsó összetevőjétől egy eső dallammal fejeződik be a mondat.”

Tehát az igeneves mellékmondat megelőzheti (4a,b) vagy pedig megszakíthatja a főmondatot (5). Megjegyzendő, hogy a (4b) különbözik a (4a) és (5)-ös mondattól, mivel a referenciális NP a mellékmondatban, nem pedig a főmondatban található meg. Felvetődik az a kérdés, hogy a (4b)-ben valóban így kell-e zárójelezni, illetve az, hogy a hanglejtésen kívül milyen egyéb kritériumok alapján tudjuk bebizonyítani, hogy a (4b) és az (5) mondatok szerkezete valóban más. Következésképpen érdekes megvizsgálni milyen strukturális különbségek vannak a (4a), (4b), (5) példákkal ábrázolt szerkezetek között. Például nem világos, hogy a (4)-es mondatok esetén melyikben kötelező az alanyok közötti koreferencia, illetve melyik mutathat logoforikus kontrollt. Ezeket a kérdéseket a következő fejezetben tárgyalom.

3. Az adatok felülvizsgálata

Ebben a fejezetben arra kívánok rámutatni, hogy egyrészt a három szerkezet típus között, azaz (4a), (4b) és (5), különbségek mutatkoznak meg arra vonatkozóan, hogy lehet-e kitett alanya, az kötelező koreferenciát mutat-e, illetőleg logoforikus kontroll lehetséges-e. Emellett szót ejtek arról is, hogy mivel bizonyítható, hogy a (4b) és (5) más típusú szerkezetek (a hanglejtésbeli különbségen kívül). Az általam bemutatott példák alapján Sárík (1998) megállapításai némi felülvizsgálatra szorulnak.

Sárík (1998: 425) azzal kezdi a *-ván/-vén* igenevek elemzését, hogy bemutatja, ezek az igenevek képezhetők időjárás-predikátumokból, l. (6a).⁴ Azonban, ha ezek az időjárás-predikátumból képzett igeneves mellékmondatok előfordulnak az (5) mondatához hasonló megszakított sorrend esetén, a mondat grammatikussága drasztikusan csökken a magyar anyanyelvi beszélők ítéletei szerint, vö.: (6b). Ebben az esetben magyarázatként szolgálhat az, hogy az ilyen típusú időhatározói mondatok általában a mondat elején szerepelnek a mondatátározókhoz hasonlóan.

- (6) a. [Beesteledvén] Péter hazaindult.
b. ??Péter [beesteledvén] hazaindult.

A magyar anyanyelvi beszélők szerint agrammatikusak azonban azok a megszakított sorrendű eltérő alanyú mondatok is, amelyekben az igenév alanya kitett referenciális NP, l. a (7)-es példát.

- (7) *Én/Péter/a fiúk [Géza a küszöbön elbotolván] elmosolyod-tam/-ott/-tak.

Itt megjegyzendő, hogy több adatközlő szerint a (3b) típusú mondatok sem természetesek. Véleményük szerint kontraszt mutatkozik a (3b) és a (7) között, ami azt sugallja, hogy a megszakított szórend mellett nem fogadható el az önálló, kitett alany megjelenése.

Azok az adatközlők, akik szerint az önálló alany megjelenése nagyon marginális, a (8)-as mondat esetén a B olvasatot preferálják.

- (8) Péter munkáját elveszítvén(,) neki szüksége lesz anyagi támogatásra.
A olvasat: 'Péter elveszítette a munkáját, ezért X-nek anyagi támogatásra lesz szüksége.' = eltérő alanyú mondat
B olvasat: 'X elveszítette Péter munkáját, ezért X-nek anyagi támogatásra lesz szüksége.' = azonos alanyú mondat

Tehát levonható a következtetés, miszerint az önálló, kitett alany megjelenése a (4a) típusú mondatokban lehetséges – legalább bizonyos adatközlők számára –, az (5) típusúakban pedig nem.

⁴ Az eredeti tanulmányban *Beesteledvén hazaindultunk* szerepel.

A következő kérdés az, hogy melyik esetben kötelező az alanyok közötti koreferencia, és melyik esetben nem. Sárík (1998) csak azt állapítja meg, hogy a (4)-ben bemutatott mondatok esetén melyikben *lehetséges*, illetve *lehetetlen* a koreferencia, de nem tesz utalást arra vonatkozóan, hogy melyikben *kötelezően* koreferensek az alanyok. Amellett érvelek, hogy ebben is különbség mutatkozik a (4a) és az (5) típusú mondatok között. Adatközlőim szerint a (9)-es mondat nem lehet folytatása a következő kontextusnak (ezt jelöli a #). Tehát úgy tűnik, hogy a megszakított sorrend esetén kötelező lenne a koreferencia a főmondat és a mellékmondat között.

- (9) (Sztuáció: Péter elbotlott az előszobában. Géza nem botlott el, csak ott volt, és látta, hogy mi történt.)
#Géza [$\emptyset$ a küszöbön elbotolván] elmosolyodott.

Ezzel szemben a magyar anyanyelvi beszélők egy része a (4a) mondat esetén kontextus nélkül is úgy véli, hogy a mellékmondat rejtett alanya nem kötelezően koreferens a főmondati alannal:

- (10) [$\emptyset_{i\%}$ a küszöbön elbotolván] Géza_i elmosolyodott. = (4a)

Tóth (2000) azt állítja, hogy bizonyos esetekben logoforikus kontroll figyelhető meg a *-ván/-vén* mondatok esetén, l. (11a,b).

- (11) (Tóth 2000: 202, (1b,c))⁵
a. Ismer-vén/-ve a helyzetet, úgy tűnik, hogy nincs megoldás.
b. Későn érkezvén, minden hotel zárva volt.

A magyar anyanyelvi beszélők szerint a logoforikus kontroll, azaz az az értelmezés, hogy Kiss János ismeri a gazdasági helyzetet, nem pedig Szabó Péter, a (12a) mondatban valószínűbb, mint a (12b) mondatban. Megjegyzendő az is, hogy a Tóth (2000) és Bartos (2009) által bemutatott logoforikus kontrollt mutató példákban a mellékmondat mindig megelőzi a főmondatot.

- (12) (Kiss János gazdasági tanácsadó interjújából) Már 10 éve dolgozom gazdasági tanácsadóként. Folyamatosan figyelem a magyarországi piacot és az utóbbi években azt látom, hogy a kis- és középvállalatokat súlyos válság éri.
a. Ismervén a gazdasági helyzetet Szabó Péter jó döntést hozott, hogy nem fektetett be újabb projektbe.
'OK/?Én (= Kiss János)/OKSzabó Péter ismerem/-i a gazdasági helyzetet...'
b. Szabó Péter ismervén a gazdasági helyzetet jó döntést hozott, hogy nem fektetett be újabb projektbe.
'??Én (= Kiss János)/OKSzabó Péter ismerem/-i a gazdasági helyzetet...'

A fent bemutatott példák alapján felvetődik az a kérdés, hogy a (4a) és a (4b)/(5) mondatok közötti különbségek alapján más szerkezetet kellene-e feltételeznünk. Erre visszatérnek később.

További kérdés, hogy miként kell/lehet megkülönböztetni a (4b) és (5) típusú mondatokat, és az intonáción kívül találunk-e más bizonyítékot arra, hogy két különböző szerkezettel van dolgunk. Sárík (1998) szerint itt két különböző szerkezetről van szó. A (4b) típusú szerkezetben a kitett alany (referenciális NP) a mellékmondatban szerepel, a főmondat alanya pedig rejtett. Az (5) típusú mondatban pedig a főmondati alany (Géza) topikalizálva van, így jön létre a megszakított sorrend.

⁵ A példákat a glosszázásuk és az angol nyelvi fordításuk nélkül idézem.

- (13) a. [[Géza_i a küszöbben elbotolván] Ø_i elmosolyodott.] = (4b)
 b. [Géza [Ø_i a küszöbben elbotolván] elmosolyodott.] = (5)

Sárik (1998) nem beszél topikalizációról, viszont Kenesei (1992: 547) példákat hoz véges független alárendelő mondatokra, amelyek az első topik után jelennek meg, l. (14). Feltehetőleg az (5)-ös mondat szerkezete is hasonló: *Géza* a főmondati alany, amely topik pozícióban van.

- (14) (Kenesei 1992: 547, (34a))
 A fiúk, mivel a bátyán állnak, szerencsétlenül járhatnak.

A (4b) és az (5) megkülönböztetése érdekében segíthetne az, ha mind a mellékmondati, mind a főmondati alany kitett lenne, mint a (15b)-ben. Viszont ilyenkor a koreferencia nem lehetséges.⁶

- (15) a. [[Géza_i a küszöbben elbotolván] Ø_i elmosolyodott.] = (4b)
 b. [[Géza_i a küszöbben elbotolván] ő_i elmosolyodott.]

A magyar nyelv korábbi korszakaiból származnak olyan példák, amelyek alátámasztani látszanak azt, hogy a koreferencia ezekben a szerkezetekben lehetséges volt, l. az alábbi középmagyar példát. Ebben a példában az igeneves mondat alanya az *afzfonyok* referenciális NP, a főmondaté pedig az *ők* névmás. A (16)-os mondatban a kitett alanyok koreferensek, szemben a (15b) mai magyar példával.

- (16) Középmagyar (Isp.: 27; idézi Gugán 2006: 72, (15))
 Némelly nehézkes **afzfonyok** látván a' meg-fententziáztatott embernek fejét vétettni,
ők is ofztán fejetlen gyermekeket fűltek

A fenti példa kapcsán több kérdés merül fel.⁷ A mondat ugyanis azt látszik igazolni, hogy a két kitett alany közötti koreferencia lehetséges volt a középmagyarban. Azonban nem feltétlenül kell levonni azt a következtetést, hogy ez a mintázat általános volt abban a korszakban. További kutatásra szorul az ilyen szerkezetek gyakoriságának a kimutatása. Másrészt nem zárható ki a megszakított olvasat sem. Elképzelhető, hogy a (16)-os példa esetén balra kihelyezéssel van dolgunk. Ebben az esetben a névszói csoport balra kihelyezett, és egy ún. felidéző névmás jelenik meg a kihelyezett argumentum szerepében: *János, az/ő nem jött el*. Ilyenkor viszont a kihelyezett argumentum nem a mellékmondathoz tartozik. Mivel nem tudjuk, hogy milyen a hanglejtése a középmagyar példának, nyitott kérdés marad, hogy valóban bekövetkezett-e szintaktikai változás az alanyok közötti koreferencia terén a mai magyarban a középmagyarhoz képest.

A (4b) és az (5) típusú mondatok megkülönböztetéséhez a szórend is segítséget nyújthat.⁸ Mivel a *-ván/-vén* képzős igeneves mellékmondatok szórendje (viszonylag) szabad, a (17b) mondat elvileg egyértelművé tenné, hogy az alany (*Péter*) a mellékmondaton belül helyezkedik el, szemben a kétértelmű (17a) mondattal. Azonban a (17b) példa nagyon kevés anyanyelvi beszélő szerint grammatikus.

- (17) a. Péter a küszöbben elbotolván megütötte a lábát.
 b. ??A küszöbben Péter elbotolván megütötte a lábát.

⁶ Érdekes kontraszt mutatkozik a (4b) és az (5) típusú szerkezetek között. A (15b) példa azt sugallja, hogy a (4b) típusú mondatok esetén a névmás kitétele grammatikus mondatot eredményez, azonban az alanyok nem koreferensek. Az (5) típusú mondatok esetén a mellékmondat alanya nem lehet kitett, vö.: (7). Agrammatikusságra vezet a névmási alany kitétele is: **Géza [ő a küszöbben elbotolván] elmosolyodott*.

⁷ Köszönettel tartozom mindkét névtelen bírálómnak, akik értékes megjegyzéseket fűztek a középmagyar példához.

⁸ Ezt a felvetést Egedi Barbarának köszönhetem.

A következő megkülönböztetésül szolgáló szempont az esetadás. Míg a (4b) mondatban a Géza a *-ván/-vén* igenévtől kapja meg a nominatívuszi esetét, az (5)-ösben Géza a főmondati alany, amely mozgatóssal került a fenti topik pozícióba. Ezért olyan mondatot teszteltem, amelyben a főmondatban nem nominatívuszi argumentum szerepel, hanem datívuszi, például főnévi igenév esetén. A (18a) mondatban Péter az igenévtől kapná meg az esetét, és koreferens lenne a főnévi igenév datívuszi alanyával. Azonban a mondatot agrammatikusnak minősítik a magyar anyanyelvi beszélők, és kijavítják (18b)-vel, amely – a datívuszi esetadásból is látszik – megszakított szórendű mondatnak minősül. A szerkezetben a főmondati alany topik pozícióban van.

- (18) a. *Péter a feleségétől elválván el kellett költöznie a közös lakásból.
b. Péternek a feleségétől elválván el kellett költöznie a közös lakásból.

Az egyik névtelen bírálóm felhívta a figyelmem arra, hogy mennyiben a főmondatban kitett alany szerepel, a mondat saját anyanyelvi intuíciója alapján grammatikus, viszont az alanyok nem lehetnek koreferensek, l. (19). Ez elvárt is lenne, a (15b) példához hasonlóan. Azonban ezt a példát nagyon kevés adatközlőm fogadta el.⁹

- (19) ??Péter_i a feleségétől elválván, neki_j el kellett költöznie a közös lakásból.

Első látásra úgy tűnik tehát, hogy azonos alanyú mondatok esetén az igeneves mellékmondat kitett alanya koreferens lehet a főmondat nominatívuszi alanyával, azonban nem lehet koreferens a főmondat datívuszi alanyával, vö. (4b) és (18a). Esetleges magyarázatként a (18a) példa agrammatikusságára kínálkozik az, hogy (18a)-ban Péter a főmondatban kapná meg az esetét. Az egyik névtelen bírálóm hangsúlyozza, hogy tekintettel a (18a) és (19) közötti különbségre, a koreferencia fontos tényező, amelyet érdemes az esetadással párhuzamosan vizsgálni. Jelen tanulmányban figyelembe veszem a koreferenciát mint tényezőt. Dolgozatom fő célja érveket találni amellett – vagy az ellen – hogy a (4b) és az (5) típusú szerkezetek különböznek egymástól (amelyeket Sárík (1998) a hanglejtés alapján választ szét). Az azonos alanyú mondatok (vagyis azok a mondatok, amelyekben az alanyok koreferensek) esetében érdekes kontraszt mutatkozik a (4b) és a (18a) között. Ha a (18a) példa valóban (4b) típusú szerkezetnek felelne meg, elvárható lenne, hogy a mondat grammatikus legyen, viszont nem az.

A (4b) és (18a) közötti kontraszt azért is különös, mert a független alárendelő véges mondatok nem mutatnak ilyen viselkedést, l. (20a,b). Emellett grammatikus a (18b) párja is, (20c).

- (20) a. Bár Péter mindig is családot akart, nem nősült meg.
b. Bár Péter szerette a munkáját a Nokiónál, fel kellett mondania.
c. Péternek, bár szerette a munkáját a Nokiónál, fel kellett mondania.

A fent bemutatott szórendi teszt ebben az esetben is alkalmazható lenne, viszont a (21)-es példa – a (17b) mondathoz hasonlóan – rosszul formált.

- (21) ??A feleségétől Péter elválván el kellett költöznie a közös lakásból.

A (18a) példa agrammatikussága miatt felvetődik, hogy Péter-nek a főmondatban kell esetet kapnia, és ezért feltételezhetjük, hogy Péter a főmondat alanya, nem pedig a mellékmondaté. Ennek alapján felvetődik a kérdés, hogy a (4b) mondat esetén is hasonló szerkezettel van-e dolgunk. Véleményem szerint az esetadás erős bizonyíték arra, hogy a (4b) típusú

⁹ Ez valószínűleg összefügghet azzal, hogy nem minden adatközlő engedi meg az önálló, kitett alany megjelenését. Másrészt – ahogy a bíráló is megjegyzi – kontextus nélkül némileg nehezen is található referens a kitett névmásnak. Még két, a (19)-es példához hasonló mondatot is teszteltem, l. (8)-as példát, amelyet jobbnak ítélték az adatközlőim, és nem koreferensnek értelmezték a kitett alanyokat (az A olvasatban), és a (15b)-t, amelyben szintén nem lehetnek koreferensek a kitett alanyok.

mondatokban a Sári (1998) által javasolt zárójelezés megkérdőjelezendő. Ez azt jelentené, hogy a (4b) példában a referenciális NP tulajdonképpen a főmondat alanya, nem a mellékmondaté. Azonban az (5)-ösben is a főmondatához tartozik a kitett alany, ezért felvetődik a kérdés, hogy miként tudjuk megmagyarázni a hanglejtésbeli különbséget a (4b) és az (5) mondat között. Erre a kérdésre a *-va/-ve* képzős igeneves mellékmondatokra javasolt elemzések segítségével próbálok választ adni.

Tóth (2000: 201) azt állítja, hogy a tagmondatértékű pozícióban (az ő terminológiájával *adverbial adjunct*) a *-va/-ve* és *-ván/-vén* igenevek szabadon felcserélhetők egymással. Ezek a mellékmondatok általában megelőzik a főmondatot, és a mellékmondatnak nem kell szomszédosnak lennie a főmondati igével, vö. (11)-es példát (szemben az ún. *predicative adjunct* típusú mondatokkal, amelyek a főmondati igével szomszédosak, vö.: *A munkától elfáradva jött haza*). Bartos (2009) egyetért Tóth (2000) érvelésével, azonban kicsit másképp definiálja ezt mondatfípust (az ő terminológiájával *sentential modifier*): ezek teljes tagmondatok (CP-k), és az igeneves mondat a főmondatban elég magasan van csatolva (VoiceP fölött, de TP alatt), így az igeneves mondat alanyát csak a főmondati alany kontrollálhatja (vö. Bartos 2009: 96–97). Bartos (2009) azt is megjegyzi, hogy a tagmondatértékű *-va/-ve* igenevek többféle temporális viszonyt fejezhetnek ki (elő-, utó- vagy egyidejűséget), valamint ok- vagy célhatározói mellékmondatként is funkcionálhatnak. Ezt Bartos (2009: 97) úgy magyarázza, hogy a *-va/-ve* képzős igeneves mellékmondatok felmozoghatnak az eredeti pozíciójukból a CP-rétegbe. Ez megmagyarázná a többféle temporális viszonyt, valamint a sorrendi variációkat is a főmondatához képest (Bartos 2008: 38). Például Bartos (2008: 33) az alábbi (22) mondatról azt állítja, hogy az igeneves mellékmondat felmozgott a CP-rétegbe, és a mondathatározókra jellemző pozícióban helyezkedik el.

(22) (Bartos 2008: 32, (49a))¹⁰

[PRO kabátját lazán a vállára vetve] Laci reggel kilépett a kapun.

Azonban Bartos (2008; 2009) terjedelmi okoknál fogva nem részletezi az összes lehetséges szórendi kombinációt, illetve elemzésének technikai részleteit (ideértve a kontroll-viszonyokat) nem mutatja be.

Ha elfogadjuk, hogy minden *adverbial adjunct/sentential modifier* típusú *-va/-ve* képzős mellékmondat egy szerkezetből vezethető le, amelyből mozgatással jönnek létre a különféle szórendi variációk a főmondatához képest, akkor elképzelhető, hogy ez a megközelítés a *-ván/-vén* képzős igeneves mondatokra is alkalmazható.¹¹ Így a (4a), (4b) és (5) tulajdonképpen mozgatással létrehozott szerkezetek. A (4b) problematikus, mert az esetadás alapján kétségbe vonható, hogy a kitett alany valóban a mellékmondatához tartozik-e, ahogyan Sári (1998) állítja. Inkább az feltételezhető, hogy a szerkezet egy levezetett szerkezet. Ez az elemzés azonban abba a problémába ütközik, hogy a CP-n belül többféle mozgatás lehetséges: egyrészt a TopP iteratív, másrészt – amennyiben feltesszük, hogy bizonyos felszíni szórendben az igeneves szerkezet mondathatározói pozícióban van – a mondathatározók és a topikok sorrendje szabad (vö. É. Kiss 2002: 20–22). A másik probléma az, hogy a (4a) típusú mondatok kicsit más tulajdonságokat mutatnak: egyrészt megengedik a logoforikus kontrollt, másrészt kitett alanyuk is lehet. Mindenesetre a megközelítési mód tanulsága az, hogy a mellékmondat és a főmondat sorrendje, azaz a felszíni szerkezet, valószínűleg többféle mozgatás eredményeként jön létre, ezért a mondatok zárójelezése sokkal bonyolultabb, mint ahogyan Sári (1998) sejteti. A következő fejezetben azt vizsgálom, hogy a török és a finnugor nyelvek nem véges mellékmondataiban előfordul-e a (4b) típusú szerkezet.

¹⁰ A példát a glosszázása és az angol nyelvi fordítása nélkül idézem.

¹¹ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy teljes párhuzamot vonok a *-va/-ve* és a *-ván/-vén* képzős igenevek között, hiszen az utóbbinak lehet önálló, kitett alanya, amíg az előbbinek nem.

4. Más finnugor és török nyelvek nem véges mellékmondatai

Az alábbiakban ismertetem Erguvanlı-Taylan (1986) megállapításait a törökországi törökről, a finnugor nyelvek közül pedig udmurt, északi hanti és északi manyisi példákat mutatok be.

A finnugor és török nyelvekben többféle nem véges mellékmondat használatos, ebben a dolgozatban azonban csak a határozói nem véges mellékmondatok ábrázolására szorítkozom (amelyek disztribúciójuk tekintetében a magyar *-ván/-vén* határozói igenevekre hasonlítanak). Ezekben a nyelvekben mind azonos alanyú, mind eltérő alanyú mondatok fordulnak elő. Az azonos alanyú mondatokban a (4a) és az (5) típusú mintázat kétségtelenül lehetséges. Kérdéses azonban, hogy a (4b) típusú szerkezet is lehetséges-e. Ennek eldöntésében segíthetne a magyarra alkalmazott szőrendi kritérium vizsgálata, viszont a fent említett finnugor és török nyelvek nem véges mellékmondatai szigorú SOV szőrendet mutatnak, így a szőrendi teszt esetükben nem alkalmazható. Az alábbiakban rátérek az egyes nyelvek szerkezeteinek és azok elemzésének ismertetésére.

4.1. A törökországi török nem véges mellékmondatok

A törökországi török többféle nem véges mellékmondatípust használ, amelyek előfordulhatnak vonatkozó, határozói és argumentumpozícióban. Alább a határozói igeneves (konverbiumi) mellékmondatokat mutatom be Erguvanlı-Taylan (1986) alapján.¹²

Erguvanlı-Taylan (1986) amellett érvel, hogy a törökországi törökben a nem véges mellékmondatok alanyának rejtettnek kell lennie ahhoz, hogy a nem véges mellékmondati és a főmondati alany közötti koreferencia megvalósuljon. Ha azonban a mellékmondat alanya kitett, a koreferencia nem valósulhat meg. Ezt mutatja a következő mondatpár. A (23a) mondatban a nem véges mellékmondat alanya rejtett, ezért koreferens lehet a főmondati alannal, *Erol*-lal. Ezzel szemben a (23b) példában a nem véges mellékmondatban kitett alany szerepel, amely nem lehet koreferens a főmondati alannal. A (23a) mondat szerkezete a (4a)-ban bemutatott magyar mondatéra hasonlít: a mellékmondat megelőzi a főmondatot, és névmás-referenciális NP sorrend figyelhető meg.

(23) Törökországi török (Erguvanlı-Taylan 1986: 215, (10b,d))¹³

- a. [Ø, çalış-ır-ken] Erol_i müzik dinle-r.
dolgozik-AOR-ADV Erol zenét hallgat-AOR
'Amikor dolgozik, Erol_i zenét hallgat.'
- b. [o_i, çalış-ır-ken] Erol_i müzik dinle-r.
ő dolgozik-AOR-ADV Erol zenét hallgat-AOR
'Amikor ő_i dolgozik, Erol_i zenét hallgat.'

Erguvanlı-Taylan (1986) szerint a fenti koreferencia-szabály azonban független attól, hogy melyik tagmondat (a fő- vagy a mellékmondat) tartalmazza a rejtett névmást, és melyik a referenciális NP-t. Cikkében bemutat egy példát, amelynek a zárójelezése megegyezik a (4b) magyar példával, azaz a mellékmondat megelőzi a főmondatot, és referenciális NP-névmás sorrend fordul elő. Ezt mutatja a (24a) példa. Erguvanlı-Taylan (1986: 216) azt is megjegyzi, hogy mondat szerkezete olyan is lehet, mint a (24b), azaz a mellékmondat beábrázolódik a főmondatba, és névmás-referenciális NP sorrend figyelhető meg (az (5)-ös mondatához hasonlóan).

¹² Az eredeti glosszákon nem változtattam, a nem véges morfémát ADV glosszával jelölöm. Az idézett török mondatokat magyar fordítással mutatom be.

¹³ A tanulmányban használt rövidítések: ADD – additív, ADV – adverbial, AN – action nominal, AOR – aorist, EP – epenthetic element, EVID – evidenciális, LOC – lokatívusz, NF – nem véges (igealak), NPP – nonpast participle, PAST – múlt (idő), PL – többes szám, POST – névutó, PP – past participle, PRES – jelen (idő), PTCP.PRS – present participle, SG – egyes szám, SUBJ – alanyi (ragozás), TRANSL – translatívusz.

- (24) Törökországi török (Erguvanlı-Taylan 1986: 215, (10a))
 a. [Erol_i ɟalış-ır-ken] Ø_i müzik dinle-r.
 Erol dolgozik-AOR-ADV zenét hallgat-AOR
 b. Erol_i [Ø_i ɟalış-ır-ken] müzik dinle-r.
 'Amikor Erol_i dolgozik, (ő_i) zenét hallgat.'

Azonban Erguvanlı-Taylan (1986) nem tárgyalja tovább azt a kérdést, hogy miként különböztethető meg egymástól a kétféle szerkezet, tehát nem számol be például arról, hogy a törökben az intonáció alapján mutatkozik-e különbség a kétféle mondat között, mint ahogyan arról Sárik (1998) érvelt a magyar *-ván/-vén* mellékmondatok esetén.

4.2. Az udmurt nem véges mellékmondatok

Az udmurtban több olyan nem véges mellékmondat-típus használatos, amelynek kitett nominatívuszi alanya lehet. Ezek a *-sa*, *-tek*, *-ku* és *-toz* konverbiumok, valamint az *-(e)m*, *-mte* deverbális főnevek. Alább az *-(e)m* deverbális főneveket szemléltetem.

A deverbális főnevek mind határozói, mind argumentumpozícióban előfordulhatnak. A (25)-ös és a (26)-os példában a deverbális főnév a *bere* 'után' jelentésű névutó bővítménye. A határozói mellékmondat jelentése tehát 'miután'. Ezek a mellékmondatok alanyi egyeztetést mutathatnak, amely vagy a nem véges predikátumon (ti. a deverbális főnéven), vagy – mint az alábbi példákban – a *bere* 'után' névutón jelenik meg.

Az udmurtban a (4a) és (5)-típusú mellékmondatok lehetségesek, a (4b)-típusú mellékmondatok meglete viszont kérdéses. Az alábbi (25)-ös példa a (4a)-típusú szerkezethez hasonló, a (26)-os példa viszont az (5) típusú mintázatot példázza. (Hangsúlyoznom kell, hogy az alábbi két példában az eredeti helyesíráson nem változtattam, ideértve a vesszők jelölését is, amelyek a (26)-os példában a nem véges mellékmondatnak a főmondatba való beékelődését jelzik.)

- (25) Udmurt (Kefmakov–Hännikäinen 1999: 207)
 Ta busijez ara-m ber-az, kombajn muket busije koškem.
 ez szántóföldet arat-NF után-3SG kombajn más szántóföldre megy[EVID.3SG]
 'Miután learatta (a gabonát) ezen a szántóföldön, a kombajn elment egy másik szántóföldre.'
- (26) Udmurt (Kefmakov–Hännikäinen 1999: 207)
 Pije, užjś bert-em ber-az, kinoje mjniz.
 fiam munkából hazaér-NF után-3SG moziba ment
 'A fiam, miután hazaért a munkából, elment moziba.'

Gyakoriak azonban az olyan példák, amelyekben nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy milyen szerkezettel van dolgunk. A (27)-es példában nem egyértelmű, hogy a *pizj*, *kenzj* 'fiuk, menyük' alany melyik tagmondathoz tartozik (lásd a kétféle lehetséges szerkezetet a (28)-ban). Ennél a példánál még a helyesírás sem ad támpontot a kérdés eldöntéséhez, illetve – tekintettel arra, hogy a példa írott szövegből származik – az informáns hanglejtésére sem tudunk támaszkodni.

- (27) Udmurt (Turku–Izhevsk Corpus/ Kenesh/B/20: 70–71)¹⁴
 (Kontextus: A násznép letérdelve nézi a vőlegény és a menyasszony táncát.)
 Pizj, kenzj ektjśa bjd̄t-em ber-azj soostj pjd̄ jilazj sultjto.
 fiuk menyük táncolva befejez-NF után-3PL őket láb tetejére felállítanak
 'Miután befejezik a táncot, fiuk és menyük (= a vőlegény és a menyasszony) felállítja őket (= a násznépet).'

¹⁴ A Turku–Izhevsk Corpus az alábbi linken érhető el: <http://volga.utu.fi/portal/cgi-bin/login.cgi>. A mondat átírása, glossázása és fordítása az enyém.

- (28) a. (5)-típusú szerkezet: Pizj, kenzi [Ø ektjisa bjd-t-em ber-azij] ...
 b. (4b)-típusú szerkezet: [Pizj, kenzi ektjisa bjd-t-em ber-azij] Ø ...

Az udmurtban viszont találunk (némi) morfoszintaktikai bizonyítékot arra, hogy a (27)-es példa szerkezete a (28a)-nak felel meg, nem pedig (28b)-nek. A kérdés eldöntésében a nem véges mondatokban előforduló egyeztetés szolgálhat bizonyítékkul. Nevezetesen az udmurt nem véges mondatok egyeztetésére jellemző, hogy a mellékmondat alanya nem lehet kitett, ha az egyeztetés jelölt a nem véges mondatban, azaz az egyeztetés anaforikus vagy pronominális (Corbett 2006). Az egyeztetés pronominális volta legjobban az eltérő alanyú mondatokban figyelhető meg, ahol mind a mellékmondati, mind a főmondati alany kitett, mint például a (29)-es mondatban (amely a (27)-es példa módosított változata). A (29)-es példában a nem véges mellékmondat alanya kitett (*pizj, kenzi* 'fiuk, menyük'), valamint a főmondati alany is kitett (*soos* 'ők'), és azok nem koreferensek. A nem véges mellékmondatban az egyeztetés jelölt (a névutón). Az irodalmi udmurt nyelvben, valamint számos nyelvjárásban (főleg a középsnyelvjárásokban) – amelyeket itt udmurt A nyelvváltozatnak nevezek – a (29) példa agrammatikus, mert a nem véges mondatokban kitett alany is szerepel, és az egyeztetés is jelölt. A mondat grammatikussá válik, ha a nem véges mellékmondatból kihagyjuk a kitett alanyt, vagy pedig nem jelöljük az egyeztetést a névutón.

- (29) Udmurt A nyelvváltozat (elicitált)
 *[Pizj, kenzi ektjisa bjd-t-em ber-azij] soos pjd jilazi sulto.
 fiuk menyük táncolva befejez-NF után-3PL ők láb tetejére felállnak
 'Miután a vőlegény és a menyasszony befejezi a táncot, ők (= a násznép) felállnak.'

Ha ebben a nyelvváltozatban a nem véges mellékmondatok csak rejtett alany mellett mutathatnak egyeztetést, akkor feltehetőleg a (27) példa szerkezete (28a)-nak felel meg, nem pedig (28b)-nek (hiszen (28b)-ben a kitett alany és az egyeztetés egyazon tagmondaton belül lennének jelölve). A kérdést viszont tovább bonyolítja az, hogy vannak olyan udmurt nyelvjárások – mind a déli, mind az északi nyelvjárás csoportokból, amelyeket itt egységesen B nyelvváltozatként említek –, amelyekben a nem véges mellékmondatok egyeztetése nem pronominális, eltérő alanyú mondatokban sem, l. a (30)-as példát.

- (30) Udmurt B nyelvváltozat (elicitált)
 [Pizj, kenzi ektjisa bjd-t-em ber-azij] soos pjd jilazi sulto.
 fiuk menyük táncolva befejez-NF után-3PL ők láb tetejére felállnak
 'Miután a vőlegény és a menyasszony befejezi a táncot, ők (= a násznép) felállnak.'

Ha az udmurt B nyelvváltozatban a kitett alany és az egyeztetés egyszerre jelenhet meg a nem véges mellékmondatban, akkor nem tudjuk eldönteni, hogy a (27)-es példa minek felel meg: (28a)-nak vagy (28b)-nek.

Az udmurt azonos alanyú mondatokról érdemes még néhány szót ejteni. A fent bemutatott morfoszintaktikai bizonyítékok azt sugallják, hogy – legalább az egyik nyelvváltozatban – az eltérő alanyú mondatokban az egyeztetés csak akkor jelenhet meg a nem véges mellékmondatban, ha az alany rejtett. Ezért a (27)-es mondatot az (5)-ös magyar példához hasonlóan vélhetjük. Ez a fajta bizonyíték azonban talán nem teljesen meggyőző az azonos alanyú mondatokban, mint a (27), tehát elképzelhető, hogy az eltérő alanyú mondatokban az egyeztetés nem jelenhet meg kitett alanyal együtt, de az azonos alanyú mondatokban nincs ilyen megszorítás.

Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy adatközlőim szerint a (27)-es példában nem tartanak szünetet a *pizj, kenzi* 'fiuk, menyük' után, azaz hanglejtését tekintve a mondat inkább a (4b)-hez hasonlít. Ha viszont nyomatékosítani szeretnék a *pizj, kenzi* 'fiuk, menyük' összetevőt, akkor a =no klitikumot használják, és ebben az esetben szünetet tartanak a *pizj, kenzi=no*

után. A =*no* klitikum általában mellérendelést jelöl (vö. Arkhangelskiy 2014), de emellett 'is' és 'még...is' jelentésben is használatos.¹⁵

- (31) Udmurt (elicitált)
 Pizj, kenzj=no ektjsa bjd-t-em ber-azj soostj pjd jilazj sultjto.
 fiuk menyük=ADD táncolva befejez-NF után-3PL őket láb tetejére felállítanak
 'Miután befejezik a táncot, (még) fiuk és menyük is (= a vőlegény és a menyasszony)
 felállítja őket (= násznépet).'

Továbbá a (27)-ben szemléltetett mondatokban a mellék- és a főmondat alanyának kötelezően koreferensnek kell lennie. Ezért a (32b) (azaz a (27)-es) mondatnál nem lehet folytatni a (32a)-ban illusztrált kontextusmondatot. Ezzel szemben a (32c) mondat folytatása lehet a (32a) kontextusnak (és emellett megfelelő kontextussal a (32c) mondat a mellék- és a főmondat alanya közötti koreferencia esetén is használatos lehet).

- (32) Udmurt (elicitált)
 a. Kontextus: A tanúk fellépnek táncolni.
 b. #Pizj, kenzj ektjsa bjd-t-em ber-azj soostj pjd jilazj sultjto.
 fiuk menyük táncolva befejez-NF után-3PL őket láb tetejére felállítanak
 c. [Ektjsa bjd-t-em ber-azj] pizj, kenzj soostj pjd jilazj sultjto.
 táncolva befejez-NF után-3PL fiuk menyük őket láb tetejére felállítanak
 'Miután befejezik a táncot, fiuk és menyük (= a vőlegény és a menyasszony)
 felállítja őket (= a násznépet).'

Tehát a rendelkezésre álló udmurt adatok alapján nem egyértelmű, hogy a (4b) típusú szerkezet létezik-e a nyelvben.

4.3. Az obi-ugor nyelvek nem véges mellékmondattai

Ebben az alfejezetben az obi-ugor nyelvek nem véges mondatait szemléltetem. Mind a hanti, mind a manysi nyelvben többféle nem véges mellékmondat használatos, itt az ún. *participiumokkal* kifejezett mellékmondati szerkezeteket tárgyalom.¹⁶ Mindkét obi-ugor nyelvben folyamatos és befejezett participium (melléknévi igenév) található (az északi manysiban ennek szuffixumai az *-n* és az *-m*, az északi hantiban pedig a *-ti* és az *-m*).¹⁷ Ezek előfordulhatnak vonatkozói, határozói és argumentumpozícióban.

Az északi manysiban találunk (4a) típusú mellékmondatokat (l. (33)). Ebben a példában a mellékmondat rejtett alanya koreferens a főmondat alanyával (*Joli-Töröm*).

- (33) Északi manysi (VNGY: I/132; idézi Bíró 2014: 100, (177))
 Éləm-χoləs sārj-kəmtə-m-ä jui-pält Joli-Törəm šáñ-űw
 ember terem-AN-SG<3SG után Joli-T. anya-SG<1PL
 Numəl-min-nə-towliŋ-Kalm ős nārj-kət-i-tä.
 fenn-megy-PTCP.PRS-szárnyas-Kalm ismét fel-küld-PRES-SG<3SG
 'Miután az embert megteremtette, Joli-Töröm anyánk Fönn-járó-szárnyas-Kalmot
 ismét fölküldte.'

A (4a) típusú szerkezetek mellett az északi manysiban számos kétértelmű példa is található (ld. (34)-es mondatot). Ebben a példában nehéz megállapítani, hogy a *narj* 'te' alanya a

¹⁵ Arkhangelskiy (2014) nyomán az ADD (additive) glosszát használom.

¹⁶ Bíró (2014) viszont amellett érvel, hogy a manysiban tulajdonképpen cselekvésnevekkel (deverbális főnevekkel) van dolgunk, ezért az AN (*action nominal*) glosszát használja, l. az északi manysi példákat.

¹⁷ Nikolaeva (1999a: 34) *non-past* és *past* participiumot különböztet meg.

mellékmondatban vagy pedig a főmondatban helyezkedik-e el, azaz a mondat szerkezete (35a)-nak vagy (35b)-nek felel-e meg.

- (34) Északi manysi (VNGY: IV/254; idézi Bíró 2014: 90, (153))
 naŋ χummi-γ òl-mə-n ñol-săt mēŋkw
 te férfi-TRANSL van-AN-SG<2SG nyolcszáz erdei.manó
 aliylä-s-ən, tōnt at-tə pil-s-ən
 òl-PAST-2SG akkor NEG fél-PAST-2SG
 'Mióta te férfitvé lettél, nyolcvan erdei manót óltél meg: ím akkor nem féltél.'

- (35) a. (5)-típusú szerkezet: [naŋ [Ø χummi-γ òl-mə-ŋ]...]
 b. (4b)-típusú szerkezet: [[naŋ χummi-γ òl-mə-ŋ] Ø ...]

Az északi hantiban több olyan azonos alanyú mondat van, amelyek megszakított sorrendet mutatnak, mint a (36). A példa zárójelezését az eredeti tanulmányból vettem át, viszont látszik, hogy ez ugyanannyira kétértelmű lehet, mint a (4b) és (5) magyar mondatpár, valamint az (24)-es török, (27)-es udmurt és a (34)-es északi manysi mondatok.

- (36) Északi hanti (Nikolaeva 1999a: 48, (135a))¹⁸
 o:pe:m [Ø xo:ll-ə-t-al-na/*xo:ll-ə-ti-na] nu:ms-ə-s.
 nőtestvér-1SG sír-EP-NPP-3SG-LOC/*sír-EP-NPP-LOC gondolkodik-EP-PAST.3SG
 'A testvérem sírás közben gondolkodott.'

Nikolaeva (1999a: 48–49) azonban érdekes megállapításokat tesz a nem véges mellékmondatok szerkezetéről, különös tekintettel az egyeztetésükre. Véleménye szerint a nem véges mellékmondatok egyeztetése topikokra utal. Nikolaeva (1999a: 48–49) szerint kötelező az egyeztetés, ha az alany névmás (kitett vagy rejtett) vagy topikalizált referenciális NP (kivéve az irreális modalitású nem véges mellékmondatokban, amelyek soha nem mutatnak egyeztetést). Továbbá Nikolaeva (1999a: 48) amellett érvel, hogy az azonos alanyú mondatokban a mellékmondat alanya általában rejtett, mivel koreferens a főmondati alannal, ezért az igenév egyeztetést mutat. Ezért a fenti (36)-os példában mindenképpen jelölni kell az egyeztetést (vö. a nem egyeztetett igenév agrammatikussághoz vezet). Mivel véges mondatokban az alany az alapértelmezett topik, ezért a hanti mondatok többsége SXV szórendet mutat (Nikolaeva 1999a: 58). Ilyen a (36)-os példa is, amelyben az *o:pe:m* 'testvérem' alany topikpozícióban van.

Nikolaeva (1999a: 59) megjegyzi, hogy vannak olyan esetek is, amikor más összetevő kerül topikpozícióba, például egy időhatározói szerepű nem véges mellékmondat. Az alábbi példában az időhatározói mellékmondat balra van kihelyezve, így megelőzi a főmondati alanyt *luw* 'ő'. A mellékmondatnak önálló kitett alanya van, *ma* 'én', azaz eltérő alanyú mondatokról van szó, és a mellékmondatban jelölve van az egyeztetés is (mivel névmási alanyok esetén kötelező az egyeztetés).

- (37) Északi hanti (Nikolaeva 1999a: 59, (160b))
 [ma uw lap tu:xər-m-e:m e:wəlt] luw man-ə-s
 én ajtót le zár-PP-1SG POST ő megy-EP-PAST.3SG
 'Miközben én az ajtót zártam, ő elment.'

Emellett olyan példák is vannak, amelyekben a mellékmondati alany és a főmondati alany kitett, és koreferens, mint az alábbi (38). A példa szerkezete a (16)-ban bemutatott közép-magyar mondatéhoz hasonlít.

¹⁸ A hanti példákat magyar fordítással mutatom be. A glosszázásukon kicsit változtattam, illetve kijavítottam egy sajtóhibát a (36)-os mondatban.

- (38) Északi hanti (Nikolaeva 1999b: 343, (17))¹⁹
 [aš-em_i tütjux sewər-m-al/*sewr-əm sis] lüw_i mōsa noməlm-əs
 apa-1SG fát vág-PP-3SG/*vág-PP idejében ő valamit emlékszik-PAST.3SGSUBJ
 'Amikor apám fát vágott, eszébe jutott valami.'

Nikolaeva (1999b: 343) amellett érvel, hogy az egyeztetés jelölése a (38)-as mondatban kötelező (mivel a főmondat és a mellékmondat alanya koreferens), és a mellékmondati alany topikalizált. Ugyanazt állítja a (36)-os mondatról is, annak ellenére, hogy a mondatok zárójelezése nem egyezik meg. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a (38)-as példának a szerkezete olyan-e, mint a (36)-os mondaté, azzal a különbséggel, hogy az *ašem* 'apám' főmondati alany topikalizációja után az eredeti pozíciójában egy rezumptív névmás jelenik meg. Ezt a hipotézist azonban további adatok hiányában nem tudom bebizonyítani.

5. Összegzés

Ebben a dolgozatban a *-ván/-vén* igeneves mellékmondatokat vizsgáltam. Sárík (1998) megállapításaiból kiindulva háromféle szerkezetet lehet feltételezni. Az elsőben a mellékmondat megelőzi a főmondatot, és névmás-referenciális NP sorrend figyelhető meg (a rejtett alany a mellékmondatban van). A második szerkezetben szintén megelőzi a mellékmondat a főmondatot, de referenciális NP–névmás sorrenddel (tehát a mellékmondatban kitett alany szerepel, a főmondatban pedig rejtett). Ez a szerkezet Sárík (1998) szerint hanglejtésben különbözik a harmadik szerkezettől, amelyben megszakított sorrend figyelhető meg, azaz a mellékmondat beékelődik a főmondatba (bár a felszínen a második és a harmadik szerkezet ugyanazt a szórendet eredményezi).

Dolgozatomban bemutattam, hogy az első szerkezet viselkedése eltér a másik kettőtől (ti. az első szerkezetben a kitett alany megjelenése megengedett, valamint logoforikus kontroll is előfordulhat). Másrészt rámutattam arra, hogy a második szerkezetben a kitett alany nem biztos, hogy a mellékmondatban áll (ennek fő bizonyítéka az esetadás volt). Továbbá, példákat hoztam törökországi török, udmurt, északi manysi és északi hanti nyelvekből, ahol hasonló szerkezetű kétértelmű mondatok találhatóak. Egyik nyelvben sem találtam azonban egyértelmű bizonyítékot arra, hogy a kitett alany valóban a mellékmondatban szerepel-e. Viszont – az északi hanti adatok alapján biztosan – arra lehet következtetni, hogy a szórendi variációk az alany, illetve a nem véges mellékmondat topikalizációjával jönnek létre.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom a magyar és udmurt adatközlőimnek. Emellett a tanulmány elkészítéséhez hozzájárultak *Az uráli nyelvek mondattanának változása aszimmetrikus kontaktushelyzetben* c. (ERC_HU_15 118079) projekt résztvevői, valamint Gugán Katalin, Sipos Mária, Ótott-Kovács Eszter, Mus Nikolett és a két névtelen bírálóm.

Hivatkozások

- [Isp.] Csapó József 1771. *Kis gyermekek isputalja*. Hasonmás kiadás 2003. Debrecen.
 [VNGY] Munkácsi Bernát 1892–1896. *Vogul Népköltési Gyűjtemény*. Vol. I–IV. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
 Arkhangelskiy, Timofey A. 2014. Clitics in the Beserman Dialect of Udmurt. (Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP 10.). <https://goo.gl/VmOyM6> (2016. 10. 2.).

¹⁹ Köszönettel tartozom Bárány Andrásnak, hogy felhívta a figyelmem erre a hanti példára.

- Bartos, Huba 2008. *The syntax of Hungarian -va adverbial participles*. Kézirat. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. <http://budling.nytud.hu/~bartos/papers/va-prt.pdf> (2016. 10. 22.).
- Bartos, Huba 2009. The syntax of Hungarian -va adverbial participles. A single affix with variable merge-in locations. In Katalin É. Kiss (szerk.) *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Berlin: Mouton de Gruyter. 75–102.
- Bíró Bernadett 2014. *Cselekvésneves szerkezetek a manysiban*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Corbett, Greville G. 2006. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erguvanlı-Taylan, Eser 1986. Pronominal versus zero representation of anaphora in Turkish. In Dan I. Slobin – Karl Zimmer (szerk.) *Studies in Turkish linguistics*. (Typological Studies in Language 8). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 209–232.
- Gugán Katalin 2006. A szintaktikai változások feltételezett egyirányúságáról. *Nyelvtudományi Közlemények* **103**:61–74.
- Kel'makov, Valentin – Sara Hännikäinen 1999. *Udmurtin kielioppia ja harjoituksia*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kenesei István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 529–713.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 299–527.
- Nikolaeva, Irina 1999a. *Ostyak*. (Languages of the World/Materials 305). München: Lincom Europa.
- Nikolaeva, Irina 1999b. Object agreement, grammatical relations, and information structure. *Studies in Language* **23/2**:331–376.
- Sárik Pál 1998. A határozói igenevek néhány problémája. *Magyar Nyelv* **94/4**:423–436.
- Tóth, Ildikó 2000. -vA and -vÁN participles in Hungarian. In Gábor Alberti – István Kenesei (szerk.) *Approaches to Hungarian 7. Papers from the Pécs Conference*. Szeged: JATEPress. 239–256.